

İÇ GÖÇLER AÇISINDAN ERZURUM İLİNİN ANALİZİ

The Analysis of Erzurum Province In Terms Of Internal Migrations

Araş.Gör. Ogün COŞKUN*

ÖZET

Göçler, bir diğer deyişle nüfusun hareketliliği sonucunda ortaya çıkan uzun süreli yer değiştirmeler, pek çok bilim dalının dikkatle izleyip incelediği önemli toplumsal olaylardır. Nüfusun coğrafi dağılışımdan, yaş ve cins yapısına, mevcut ekonomik olanaklardan sosyal imkânların yeterliğine, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yaşamsal kolaylıklara kadar onlarca farklı etmenin kontrolünde şekillenen göçler, bu görünümüleriyle çok boyutlu toplumsal olaylardır. Türkiye’de göçler, 1950’li yıllardan sonra hızlı bir biçimde gelişen ulaşım ve iletişim şartları ile tarımdan sanayiye doğru geçiş gösteren genel ekonomik görünümün de etkisiyle tüm ülkede hız ve yaygınlık kazanmıştır. Takip eden dönemde, sanayi faaliyetlerinin yeni mekânsal dağılımıyla birlikte, kırsal alanların aleyhine işleyen bir göç süreci başlamıştır. İki farklı coğrafi bölgede ilçeleri bulunan, 2000 yılında sınırları içerisindeki 19 ilçede toplam 937.389 kişinin yaşadığı Erzurum ili de söz konusu sürecin parçalarından birisi durumundadır. Erzurum doğumlu olup, Türkiye’nin farklı illerinde yaşayan nüfusun 2000 yılında 605.569 kişi olduğu ve sadece 1995–2000 yılları arasında toplam 148.109 kişinin ilden göç ederek ya da göç yoluyla ile yerleşerek bu göç sürecine dâhil olduğu düşünülecek olursa, ilin Türkiye’deki nüfus hareketlilikleri içerisindeki yerini belirlemek daha kolay olacaktır. İle ilişkin nüfus hareketliliklerini anlamlandırmanın amaçlandığı bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2005 yılında yayımlanan Göç İstatistikleri ile son nüfus sayımının sonuçları kullanılmıştır. Göç eden nüfusun ülke içindeki mekânsal dağılımı, göç etme sebepleri, yaş ve cins yapısı ve eğitim durumları gibi özelliklerinin yorumlanması yolu ile konu hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, göç, net göç, net göç hızı, iç göç.

* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta: oguncoskun@atauni.edu.tr.

ABSTRACT

Migrations, in other words, displacements of the population which occur as the results of population mobility, are very important events followed and investigated by many disciplines. Migrations, shaped by tens of factors from geographical distribution of the population to its structure of age and gender; from the economical structure to the sufficiency of the social opportunities (facilities); and, from educational and health services to life convenience, are many-sided social events with such characteristics. Migrations in Turkey gained a speed and prevalence throughout the country due to rapidly developed transportation and communication services and the economical appearance changed from agriculture to industry. In the following period, together with the new locational (geographical) distribution of industrial activities, there has been a migration process against rural areas. Erzurum, which has towns in two different geographical regions, and, according to 2000 census, 937.389 people living in 19 towns of it, is also a part of the process mentioned above. Providing that the number of people who were born in Erzurum but live in another province in 2000 were 605.569 and only between 1995-2000 148.109 people were involved in this migration process either leaving from or coming to this province, the place of Erzurum in the population mobility in Turkey would be identified easily. In this study in which it was aimed to specify the mobility of population in Erzurum, Migration Statistics published by Turkey Statistics Institute in 2005 and the results of the last population census were used. A general framework was aimed to be formed by interpreting the issues such as the locational distribution of the people who migrate, their reasons to migrate, genders and ages, and educational levels.

Key words: *Population, migration, net migration, net migration rate, internal migration.*

I.GİRİŞ

Bilindiği gibi, nüfusun kişisel, aileler, gruplar ya da kitleler halinde, geçici veya devamlı olarak doğum yerini terk ederek başka yerlere gitmesi şeklinde ortaya çıkan yer değiştirme süreci, göç olarak adlandırılmaktadır. Göçleri çeşitli özellikleri açısından, ülke içi göçler, ülke dışı göçler, zorunlu göçler, isteğe bağlı göçler gibi gruplara ayırmak mümkündür (Doğanay,1991:91–92). Göçler, insanoğlunun yer değiştirme içgüdüsünün bir sonucu olarak ilk toplumlarla birlikte ortaya çıkmış olan nüfus hareketlilikleridir. İnsanları göç etmeye yönlendiren pek çok sebep olmakla birlikte, tarih boyunca bazı kavimlerin de diğerlerine göre çok daha fazla göç ettiği bilinmektedir. Bu kavimlerden birisi de Orta Asya'dan beri göç eden bir topluluk olan Türklendir. Söz konusu göç hareketlerinin örneklerine gerek Türkiye Cumhuriyeti ve gerekse onun selefi Osmanlı devleti döneminde sıkça rastlanmaktadır. Gerçekten de kuruluşlarından bu yana pek çok nüfus hareketine maruz kalan Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı devleti tarihinin bir göç tarihi olduğunu öne sürmek bile mümkündür (Karpas,2003a:92). Savaşlar, barışlar, fetihler, kayıplar, yapılan anlaşmalar, çizilen yeni sınırlar ve yüzyıllar boyu devam eden daha pek çok önemli siyasi ve sosyal olay bu durumu ortaya çıkarmıştır. Önemli bir tarihi geçmişe sahip olduğunu söyleyebileceğimiz göçler, Cumhuriyet döneminde, gelişen ulaşım ve iletişim şartlarının da etkisiyle, önemli bir değişime uğramıştır.

Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra göç hareketlerinde ve özellikle de iç göç hareketinde çok hızlı bir artış ortaya çıkmıştır. Yakın tarihimizi incelediğimizde, 1950 sonrası ortaya çıkan yeni oluşumların, çevreden merkeze yönelik göçler ve gecekondulaşma sürecinin başlaması olduğunu görmek mümkündür. İç ve dış göçlerin yoğunluk kazandığı bir tarihsel perspektifi de ortaya koyan bu dönem, Marshall plânının etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. 1948 yılında söz konusu plân gereğince Türkiye'ye verilen 248 bin kadar traktör, tüm ülkede, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Gündelikçi-Karakullukçu-Maraba denilen kırsal nüfusu çevreden merkeze göç etmeye zorlamıştır. Çünkü artık organik enerji yerine mekanik enerji geçerli olmuş ve bunun sonucunda yüz işçinin bir günde yaptığını makineler bir saatte yapmaya başlamıştır (Türkdoğan,2007:30). Tarımda makineleşmeye Büyükşehirler etrafında yoğunlaşmaya başlayan sanayileşme hareketleri ve sanayinin işçi ihtiyacı ile şehirselleşme hareketleri eklenince söz konusu yıllar, tüm Türkiye'de iç göçün hızlandığı bir dönem olmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda önem kazanmaya başlayan bu iç göç hareketine ek olarak, dönemin yeni gelişmelerinin etkisiyle bir süre sonra ülkede uluslararası göç hareketleri de gözlenmeye başlamıştır. Artık Erzurum'un, Yozgat'ın, Kars'ın kırsal kesiminden göç eden vatandaşların bir bölümü İstanbul'a, İzmir'e yerleşirken bir bölümü Hamburg'a, Berlin'e göç etmeye

başlamış ve yepyeni bir mekânsal dağılım söz konusu olmuştur. Bu açıdan ele alındığında, Mutluer'in de vurguladığı gibi, iç göçler ve uluslararası göçler arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığından bahsetmek mümkündür (2003:26). 1961 anayasasıyla Türk vatandaşlarının, ülkeden serbestçe çıkıp girme özgürlüğünü temel bir hak olarak kazanmaları ve ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmaların da etkisiyle dış göç olgusunun Türkiye'de hız kazandığı görülmektedir (Abadan,2002:37-38). Elbette 1950'li ve 60'lı yıllarda başlayarak kısa sürede hız kazanan bu iç ve dış göç hareketlerinin hem göç edilen yerlerde ve hem de göçe kaynaklık eden yerlerde önemli etkileri söz konusu olmuştur. Özellikle uluslar arası göç kapsamında, göç edilen yerdeki iş ve çalışma şartları ile sosyal entegrasyon sürecinin¹ sancuları, bu etkilerden sadece birkaçıdır. Bu sorunlarla ilgili olarak, ev sahibi toplumlar tarafından dönem dönem yeni göçmen yasaları² çıkarıldığı bilinmektedir. Bunun dışında, yurtdışına gitmeden önce köy ve kasabalarda ikâmet eden nüfusun oldukça önemli bir bölümünün yurda kesin dönüşte şehirlere yerleştiği ve bu sebeple de Türkiye'de hızlı iç göç ve şehirleşme hareketinde yurtdışına göçün önemli bir araç olduğu belirtilmektedir (Yılmaz,1992:302-306). Görüldüğü üzere dış göç, gidilen ülkelerde entegrasyon ve kimlik problemleri gibi sorunlara yol açarken, Türkiye'de ise şehirleşme hareketinin hızlanmasına neden olabilmektedir. İç göç hareketlerinin de Büyükşehirlerdeki gecekondulaşma hareketini hızlandırdıkları³ ve daha pek çok soruna da kaynaklık ettikleri düşünüldüğünde göç hareketlerinin bu araştırma kapsamında ele alınması mümkün olmayacak kadar çok etkisinden bahsetmek mümkündür. Ancak yine de unutulmaması gereken Tümetekin'in de belirttiği gibi, sürekli bir gelişim içinde bulunan iç göçlerin genel eğilimleri yanında gerek göç veren ve gerekse göç alan yerlerde oluşan durumların da sürekli olarak izlenmesi ve incelenmesinde önemli faydalar bulunduğu (1977:30).

Göçler, etkileri ve özellikleri açısından irdelendiğinde coğrafi, tarihi ve sosyo-ekonomik boyutlara sahip bir olaylar örgüsü olduğunu görmek mümkündür. Gerek göçe kaynaklık eden yerlerdeki etkiler ve gerekse göç edilen yerlerdeki sonuçlar oldukça çarpıcı nitelikte olabilmektedir. Göç edilen yerlerde genel olarak hemşerilik bağları ve bir arada olma psikolojisi ile yakın yerlerde toplu olarak yerleşildiği bilinmektedir. Özellikle metropollerde gözlenen bu durumun sonucunda zamanla İstanbul, İzmir gibi çok fazla göç alan illerde çoğunluğunu Anadolu'nun belirli yerlerinden gelenlerin oluşturduğu mahalleler ve semtler⁴ ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, bu şekilde, göç alan şehirlerdeki mahalle ve sokaklarda aynı il veya ilçe kökenlilerin bir arada yaşaması, geldikleri yerin kültür ve anlayışını değiştirmeleri yerine korumaları sonucunu doğurmaktadır (Koca,2005:81). Göçün ortaya çıkardığı sonuçlardan bir diğerinin ise göç eden nüfusun belirli iş kollarında

uzmanlaşması⁵ olduğu bilinmektedir. Göçün, göç edilen yerde olduğu gibi göçe kaynaklık eden yerlerdeki sosyal yaşam üzerinde de önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür⁶. Zaten bu yoğun etki göçe, yazılı ve sözlü edebiyat ürünlerine⁷ dahi konu olan bir nitelik kazandırmıştır. Görüldüğü gibi, etki sahasının genişliği açısından incelendiğinde aslında göçü tüm toplumu yakından ilgilendiren ve etkileyen bir olgu olarak tanımlamak da mümkündür.

Tanımlı, türleri, tarihi gelişimi ve etkilerinden çok kısa bir biçimde söz edilen göç olgusunun en önemli türlerinden birisi de iç göçlerdir. Türkiye’de kırlardan kentlere doğru şekillenen ve genel olarak ülkenin doğusundan batısına doğru bir rota izlediğini söyleyebileceğimiz bu iç göç hareketleri içerisinde önemli yere sahip idari birimlerden birisi de Erzurum ilidir. Gerek tarihi perspektif ve gerekse de mevcut durumu açısından incelendiğinde ilin, Türkiye nüfus hareketlilikleri içerisinde önemli yer tuttuğunu görmek mümkündür. Özellikle, Türkiye’de iç göçe kaynaklık eden bir bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi içindeki merkez konumunun Erzurum iline ülke nüfus hareketlilikleri içinde önemli bir yer edindirdiği söylenebilir. Büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde olmasına rağmen Karadeniz Bölgesi’nde de toprakları bulunan Erzurum ili yaklaşık 25.000 km²’lik yüzölçümüyle⁸ oldukça geniş alana sahip bir ildir. Kuzeyde Rize, Artvin, Ardahan, doğuda Kars ve Ağrı, güneyde Muş ve Bingöl ile batıda Bayburt ve Erzincan illeri ile komşu olan Erzurum ili, kabaca Türkiye’nin kuzey doğusunda yer almaktadır.

Topraklarının büyük bir bölümü yüksek alanlardan oluşan Erzurum ili, kuzeyden Rize, batıdan Dumanlı, Maryam ve Kop dağları, güneyden Cemal ve Bingöl, doğudan Aras ve Allahuekber dağları ile Ardahan yaylası tarafından sınırlandırılmaktadır (Doğanay, Yazıcı, Güner, 1998:87). Doğal çevre özellikleri başlı başına birden fazla coğrafi araştırmaya söz konusu olabilecek kadar geniş bir alana yayılmış olan Erzurum ili, merkez ilçe ile birlikte toplam 19 ilçe, 1055 kadar köy yerleşmesinden⁹ oluşmaktadır. Adı geçen bu yerleşmelerde 2000 yılı toplam nüfusu 937.389 kadar olup, km²’ye düşen kişi sayısının il genelinde 37 kişi kadar olduğu görülmektedir. Bu kadar geniş bir coğrafyada elbette yoğun bir il içi nüfus hareketliliği de görülmektedir. Ancak, genellikle köy-kasaba-kent düzleminde gerçekleşen bu tip il içi göç hareketleri bu çalışmada söz konusu edilmemiş daha çok iller arası hareketliliğin yorumlanmasına çalışılmıştır. Zira ilin Türkiye genelinde diğer illerle arasındaki nüfus hareketliliğinin oldukça dikkat çekici nitelikler taşıdığı düşünülmektedir. Bu açıdan, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yürütülen göç çalışmalarının sonuçlarının incelenmesiyle de görüleceği gibi, Erzurum nüfusunun gerek bölge içi yer değiştirmeler ve gerekse de ülke nüfus hareketlilikleri içerisinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Eldeki bu araştırma ile varılmak istenen sonuçları ya da bir diğer deyişle çalışmanın amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Erzurum ilinde yerleşme tarihi hakkında kısa açıklamalarda bulunarak ilin nüfuslanma süreci ve göçlerin geçmişi hakkında genel bir çerçeve oluşturmak,
- Doğum yeri ve daimi ikametgâh kriterlerine göre ilden göç eden ve göç yoluyla ile gelen nüfusun Türkiye genelinde illere göre dağılımını ortaya koymak,
- Söz konusu göç hareketlerine dâhil olan nüfusun yaş yapısı, cins oranı, eğitim durumu gibi çeşitli özellikleri ile demografik yapısı hakkında açıklamalarda bulunmak,
- Tüm bu açıklamalara bağlı olarak, Erzurum ilinin mevcut nüfus potansiyeli ile bölge ve ülke nüfus hareketleri içindeki yerini belirleyerek, bu nüfus hareketlerinin ve nüfus potansiyelinin doğru anlamlandırılmasına ilişkin çıkarımlarda bulunmak.

III. METOT

Erzurum ilinin iç göç hareketleri açısından genel bir değerlendirmesinin amaçlandığı bu çalışmada iki aşamalı bir yöntem benimsenmiştir. Genel olarak betimsel araştırmalar grubuna dâhil edilebilecek olan çalışmada izlenen yöntemin ilk bölümünü yayın taraması aşaması oluşturmuştur. Beşeri coğrafyada nüfus çalışmaları ve göçler hakkında hazırlanmış çalışmalara ulaşılmaya çalışılmış olup yerleşme tarihi ve nüfus konusundaki tarih ve sosyoloji alanına ait araştırmaların da taranmasıyla çalışmanın kuramsal alt yapısının tamamlanmasına gayret edilmiştir. Daha önce yapılmış önemli çalışmaların taranması esasına dayalı ilk bölümün tamamlanmasının ardından nüfus ve göç istatistikleri betimlenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada kullanılan istatistikler için, Cumhuriyet dönemi nüfus sayım sonuçları ile Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan çeşitli göç istatistiklerinden faydalanılmıştır. Elde edilen bu istatistiklerin beşeri coğrafya metodolojisi ile yorumlanmasına gayret edilmiş, söz konusu istatistiklere dayalı olarak oluşturulan tablo, grafik ve dağılım haritaları gibi görsel ifade tekniklerinin kullanımı ile de çarpıcı olduğu düşünülen bazı sonuçların vurgulanması amaçlanmıştır.

IV. NÜFUSUN TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE GÖÇLERİN YERİ

Erzurum ilinin, yerleşme tarihi açısından çok köklü bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Mezopotamya, İran, Kafkasya ve Anadolu arasında kavşak noktası olan Erzurum, tarih boyunca çeşitli kavimlerin etkisi ve hâkimiyeti altında kalmış ve iskâna tabi tutulmuştur. Bu bölgede kurulan en eski devlet Hayaşa ve Azzi birleşik krallığı olup, bölge daha sonra Hurriler ve Urartuların hâkimiyeti altına girmiştir. Erzurum ve çevresi uzun süre

Urartu hâkimiyetinde kaldıktan sonra M.Ö. VII. yüzyılda Kafkaslardan gelen Kimmerler ve onu takip eden İskitlerin istilasına uğramıştır. Ardından MÖ. VI. yüzyılda Med hâkimiyetine girmiş ve akabinde M.Ö. 331–325 yılları arasında İskender İmparatorluğuna katılmıştır. Bu imparatorluğun parçalanmasından sonra çeşitli mücadelelere sahne olan ve farklı toplumlar tarafından idare edilen tüm bölge M.S. I. yüzyılda Roma İmparatorluğunun eline geçmiştir (Aydın,1998:15–16). Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma (Bizans) egemenliği altında kalan Doğu Anadolu, Bizans-Sasani mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemde, Bizanslılar ülkelerini *thema* denilen idari bölgelere ayırmışlardı. Ülkenin doğu sınırı boyundaki askeri mıntikalardan en önemlisi Theodosiopolis Theması olup İmparator Theodosius zamanında Anadolu'ya yönelik Sasani saldırılarına karşı 415–422 yılları arasında inşa edilmiştir (Konukçu,2002:4). Bizans hakimiyetinin ardından Arapların eline geçen Theodosiopolis, Kalikala adıyla anılmaya başlanmıştır (Pamuk,2006:35).

X. yüzyılda yeniden Bizanslıların eline geçen Erzurum, 1049 tarihinde İbrahim Yınal ve Kutalmış idaresindeki Selçuklu kuvvetleri tarafından yağmalanmış ve Türk ordusu Trabzon ve Tercan taraflarına kadar ilerlemiştir (Aydın,1998:19-20). Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile şehir yeniden Bizans'ın eline geçmişse de 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bütünüyle Türk idaresi altına girmiştir. Sultan Alparslan, Erzurum ve havalisini Ebû'l-Kasım Saltuk'a ikta olarak vermiş ve burada Anadolu'daki ilk beylik olan Saltuklu Beyliği kurulmuştur (Turan,1997:3). Şehre Türk hâkimiyetine girdikten sonra Erzen, Erzen-i Rum ve Erzurum gibi adlar verilmiştir (Aydın,1970:101).

Saltuklu ve Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde kalan Erzurum, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya akın yapan Moğol ordularının geçiş sahası olmuştur. Bu sırada şehir oldukça zarar görmüş (Cahen,2005:95) ve halk başka yerlere **göç etmek zorunda** kalmıştır. Bir dönem İlhanlılara bağlı kalan Erzurum bu devletin parçalanmasından sonra Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin mücadele sahası içinde yer alarak büyük tahribata uğramıştır. Erzurum 1387 yılında bütün Doğu Anadolu ile birlikte Timur orduları tarafından istila edilmiştir. Timur'un çekilmesinden sonra yeniden Akkoyunlu ve Karakoyunlu çatışmalarına sahne olan Erzurum, 1467 tarihinde Akkoyunlu topraklarına katılmıştır. 1502'de Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından ele geçirilen Erzurum bir kez daha tahribata uğradığı gibi halk Şiiliğe zorlandığından **Sünniler başka yerlere göç etmek durumunda kalmıştır** (Küçük,1995:322).

Yavuz'un Mısır seferinin ardından Erzurum 1518–1519 tarihlerinde Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihlerde şehir harap ve boş olduğundan tımara verilmemiş padişah haslarına kaydedilmiştir (Aydın,1970:105). Kanuni Sultan Süleyman devrinde

1535 tarihinde Erzurum Beylerbeyliği kurulmuş ve bilhassa İran üzerine yapılan seferlerde önemli bir askeri üs haline getirilmiştir (Aydın,1998:60). Fakat şehir harap bir halde olduğu için kale ve evler yeni yeni tamir edilmeye başlanmış ve bu nedenle ilk Erzurum beylerbeyi Mehmed Han 3–4 yıl Bayburt'ta oturmak durumunda kalmıştır (Miroğlu,1990:21-22). Ancak 1543 yılından sonra Gürcü ve İran tehlikelerine karşı beylerbeylerin Erzurum'da oturmaları emredilmiş ve bu tarihten sonra **şehrin nüfusunda ciddi bir artış** olmaya başlamıştır (Aydın,1970:109–110). Tarihi kaynaklarda belirtildiğine göre, 1535 yılında, Dicle ve Murat boylarından bir kısım göçebe toplulukları ve eski Akkoyunlu tebaası olan **Tebriiz şehri halkı** Erzurum'a getirilip yerleştirilmiştir (Kırzioğlu,1998:144).

Gürcistan, Ermenistan ve İran'dan gelen ticaret yolunun önemli bir kavşak noktasını teşkil eden Erzurum, coğrafi konumunun sağladığı yarar dolayısıyla her dönemde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Nitekim XIX. yüzyılda bilhassa Karadeniz'in ticarete açılmasından sonra Erzurum üzerinden gelen doğunun malları Trabzon Limanı'na ulaşmaya başlamış ve bu ticari hareketlilik dolayısıyla **şehrin nüfusu 100.000'e** ulaşmıştır. Ancak Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra değişen ticaret yolları Trabzon Limanı'nın önemini kaybetmesine neden olunca Erzurum'da bundan etkilenmiştir. Artık ticaret kervanları Erzurum'a uğramamış ve bu güzergâhın üzerinde bulunan tüm kentler bundan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu durum kendisini nüfusta da göstermiştir. Yüzyılın başında 100.000 olan **nüfus neredeyse yarı yarıya azalmış** ve yüzyılın sonuna doğru 50.000'e inmiştir (Baykara,1992:114–119).

Erzurum, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki en önemli askeri üssü durumunda olmasına rağmen sınırların her geçen gün geriye çekilmesi dolayısıyla XIX. yüzyıla gelindiğinde şehir istila tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 1828–1829 Osmanlı Rus harbi sırasında Erzurum ilk kez Rus işgaline uğramış olup bu işgalle birlikte halkın büyük bir kısmı şehirden **göç etmek** zorunda kalmıştır (Akbulut,2002:145). Rus orduları 1855 yılında Kırım Savaşı sırasında ve 1877–78 Osmanlı Rus savaşında Erzurum önlerine kadar gelmiştir (İnalçık,1977:356). Gerçekten de, 19.yy'dan itibaren şiddetlendiği görülen Osmanlı-Rus mücadelesi sebebiyle Erzurum'da, ilk ikisi 1829 ve 1877 yıllarında olmak üzere **üç büyük göç** olayı meydana gelmiştir. 1916 yılında yaşanan üçüncü büyük göç hareketinde, Rus işgalinden kaçan binlerce Erzurumlunun, Erzincan ve Bayburt üzerinden **Sivas, Tokat, Yozgat,Kayseri ve Adana'ya doğru göç ettikleri** belirtilmektedir (Kaya,1993:31). 1916 yılında Rus işgaline uğrayan Erzurum 12 Mart 1918 tarihinde yeniden Türk topraklarına dâhil edilmiştir. Erzurum 23 Temmuz – 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan kongreye de ev sahipliği yapmıştır (Konukçu,1992:814).

Görüldüğü gibi, tarih boyunca çok çeşitli medeniyetlerin hâkimiyetine sahne olan Erzurum çevresi söz konusu edilen savaşlar, el değiştirmeler ve yıkımlar boyunca çok pek çok göç olayına sahne olmuştur. Yeni fetihler yeni kavimleri ve sürgünleri beraberinde getirmiş, ticaret yollarının güzergâhlarındaki farklılaşmalar ya da kimi zaman mezhep ayrılıkları veya devletin iskân politikaları gibi faktörler sebebiyle yöredeki nüfus, bazen kendi isteğiyle bazen de mecburen yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Yerleşme tarihi ve nüfus hareketlilikleri bu kadar eski olmasına rağmen ne yazık ki ilin nüfusu hakkındaki ilk verilere ancak Osmanlı Devleti döneminde rastlandığı görülmektedir. Bugünkü idari sınırlarla uyuşmasa da (Bugünkü Ağrı ve Erzincan illeri ile pek çok ilçeyi de içine alan çok daha geniş bir alanı kapsıyordu) fikir verici olması açısından önemli olan bu verilere göre, bir idari bölge olarak Erzurum daha 1890'lı yıllarda 560.000'e yaklaşan bir nüfus barındırmaktaydı (Tablo 1). Bu önemli nüfus kitlesinin varlığına ve yerleşme tarihine dayanarak, Erzurum ve çevresinin tarih boyunca önemli bir merkez olma özelliği gösterdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1: Osmanlı Sayım Raporlarına Göre Erzurum İdari Bölgesi Toplam Nüfusu (1893–1914)

Yıllar	1893	1894	1895	1896	1897	1906	1914
Erzurum İdari Bölgesi	559.055	559.155	634.324	634.324	637.015	675.855	815.432

Kaynak: Karpat,K.,2003b, a.g.e., s:228.

Cumhuriyet öncesi devreye ait analizlerin ardından, resmi nüfus sayımlarına ait verilerinde kullanılmasıyla Cumhuriyet döneminde il nüfusunun gelişimini irdelemek yerinde olacaktır. Sayım dönemlerine göre nüfusunun gelişimini incelediğimizde, Erzurum ilinde nüfus gelişiminin, küçük sapmalar dışında aslında Türkiye nüfus gelişim sürecinin bir benzeri olduğunu görmek mümkündür (Tablo 2, Şekil 1). Söz konusu dönem içinde, genellikle artış eğiliminde olan Erzurum nüfusu, 1927–2000 arasında, ilk nüfus sayımına göre yaklaşık 3.5 katlık bir artış göstermiştir. Nüfusun düzenli olarak sayılmaya başlandığı Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında, Erzurum ili nüfusunun 270.925, 2000 yılına gelindiğinde ise 937.389 kişi olduğu görülmektedir. Sayım dönemleri boyunca Erzurum ili nüfusu 3.5 katlık bir artış gösterirken, aynı devrede Türkiye nüfusu yaklaşık olarak 4.9 katlık bir büyüme göstermiştir. Yani il nüfusundaki genel büyüme ülke nüfusunun büyüme hızının altında kalmıştır. İlk nüfus sayım devresinde ülke toplam nüfusunun yaklaşık 50/1'ini oluşturan il nüfusu, aradan geçen süre içerisinde yaklaşık olarak Türkiye toplam nüfusunun sadece 72/1'lik bölümünü oluşturur hale gelmiştir. Bir diğer deyişle, 1927 yılında ülke toplam nüfusunun %1.9'unu oluşturan Erzurum ili nüfusunun ülke nüfusu

İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi

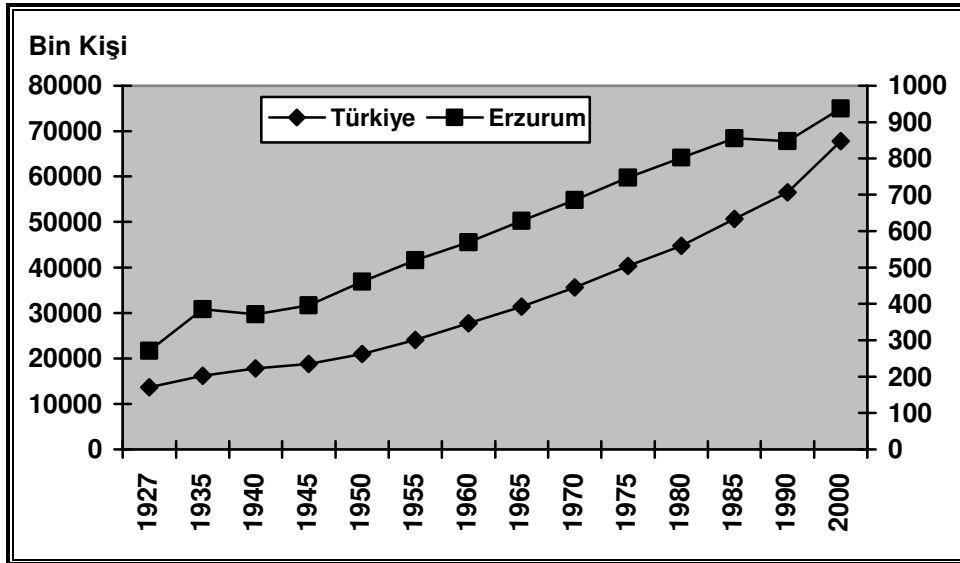
içindeki payı 2000 yılında %1.3'lere gerilemiştir. İlde nüfusun bu genel görünümü yanında sayım devreleri arasındaki artış-azalış açısından çeşitli değerlendirmeler yapmak da mümkündür. 1935–1940 ile 1985–1990 devresindeki önemli düşüşlerin dışında, nüfusun genelde artış eğiliminde olduğu ancak, bu artışında belirli devreler için az ya da çok olabildiğini söylemek mümkündür. 1960'lı yıllara kadar yıllık nüfus artışının %2'ler civarında olduğu ilde, yıllık nüfus artış hızının 1990'lı yıllara kadar %2'nin altında seyrettiği görülmektedir. Söz konusu dönemde il nüfusundaki yıllık artış hızında görülen bu düşüşün temel sebebi doğum oranlarında görülen azalmadan ziyade göçler yoluyla ortaya çıkan nüfus kaybıdır. Türkiye'nin genel ekonomik koşullarının bir sonucu olarak, bu devrede iş bulma ve daha iyi yaşam şartlarına sahip olabilme gibi çeşitli nedenlerle yörede, diğer devrelere göre daha yüksek oranda bir nüfus hareketliliğinin söz konusu olduğu söylenebilir. 1960–1990 devresindeki bu 30 yıllık dönem içinde, yıllık nüfus artış hızının -0.2'lere kadar gerilediği gözlenmekte, 1985–1990 devresinde ise ilerleyen bölümlerde üzerinde durulacağı üzere, yakın zamanda görülen en yavaş nüfus büyüme devresinin yaşandığı dikkat çekmektedir. 1990–2000 devresi ise 1985–1990 devresinin aksine il nüfusunda 89.188 kişilik bir artışın olduğu, yaklaşık %2.1'lik yıllık nüfus artış hızına ulaşıldığı bir devre olarak görülmektedir. Bu özellikleri itibariyle devreyi 1945–1950 arasındaki nüfus büyüme dönemine benzetmek mümkündür. Türkiye genelindeki olumlu gelişmelerin ile olan yansımaları ve benzer sebeplerle göç eden nüfusun oranındaki azalma ile Erzurum kentinin bölgesel çekiciliklerinin artışı, söz konusu devrenin, önceki dönemlere göre yüksek bir nüfus artışıyla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Tablo 2: Cumhuriyet Dönemi Erzurum İl Nüfusunun Tarihi Gelişimi

Yıllar	Türkiye Toplam Nüfusu	Erzurum İli Toplam Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus	Yıllık artış (%)
1927	13.648.000	270.925	--	--
1935	16.158.000	385.387	114.462	5.2
1940	17.821.000	371.394	-13.993	-0.7
1945	18.790.000	395.876	24.482	1.3
1950	20.947.000	461.090	65.214	3.2
1955	24.065.000	519.976	58.886	2.5
1960	27.755.000	568.864	48.888	1.8
1965	31.391.000	628.001	59.137	2.1
1970	35.605.000	684.951	56.950	1.8
1975	40.348.000	746.666	61.715	1.8
1980	44.737.000	801.809	55.143	1.5
1985	50.664.000	856.175	54.366	1.4
1990	56.473.000	848.201	-7974	-0.2
2000	67.804.000	937.389	89.188	2.1

Kaynak: D.İ.E. Nüfus Sayım İstatistikleri Bültenlerinden Hesaplanmıştır.

Sonuç olarak, Erzurum ilinde nüfusun gelişimini bir bütün halinde incelediğimizde, Erzurum çevresinin İlkçağlardan beri önemli bir yerleşim ve nüfus birikim alanı olduğunu, düzenli nüfus sayımlarının yapıldığı Cumhuriyet devrinde görülen nüfus gelişiminde ise belirli devrelerin ön plâna çıktığını söylemek mümkündür. Cumhuriyet dönemi boyunca, 1927–1935 devresi yıllık nüfus artışının %5.2 ile en yüksek devreye ulaştığı dönem olarak dikkati çeker. 1927 yılındaki 270.925 kişilik nüfusa yaklaşık 114.462 kişinin eklendiği bu devre Kurtuluş savaşının yaralarının sarılmaya başlandığı, uzun yıllar süren savaş ortamının yerini yavaş yavaş barış ve huzur ortamına bıraktığı bir dönem olarak görülmektedir. Şekil 1'in incelenmesi ile görüleceği gibi, Türkiye nüfus gelişimine hemen hemen paralel bir seyir izleyen il nüfusundaki en önemli farklılaşma ise 1985–1990 devresinde görülmektedir. Türkiye nüfusundaki artış devam ederken il nüfusunda görülen -7974 kişilik bu düşüş ya da bir diğer deyişle yıllık nüfus artışının % -0.2'lere gerilemesi, az önce de değinildiği üzere **göçlerle** ilişkili bir durumdur. 1990 sonrasındaki son on yıllık devrenin ise, yukarıda da belirtildiği üzere, ilde nüfuslanma sürecinin olumlu seyretmeye başladığı bir dönem olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 1: Sayım Dönemleri Boyunca Türkiye ve Erzurum İlinde Nüfusun Değişimi

V. ERZURUM DOĞUMLU NÜFUSUN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

Doğum yerine göre nüfusun dağılışını, diğer bir deyişle Erzurum doğumlu nüfusun Türkiye geneline dağılışını incelediğimizde, karşımıza oldukça ilginç bir tablo çıkmaktadır. Erzurum dışında yaşayan Erzurum doğumlu nüfus 2000 yılında toplam 605.569 kişi

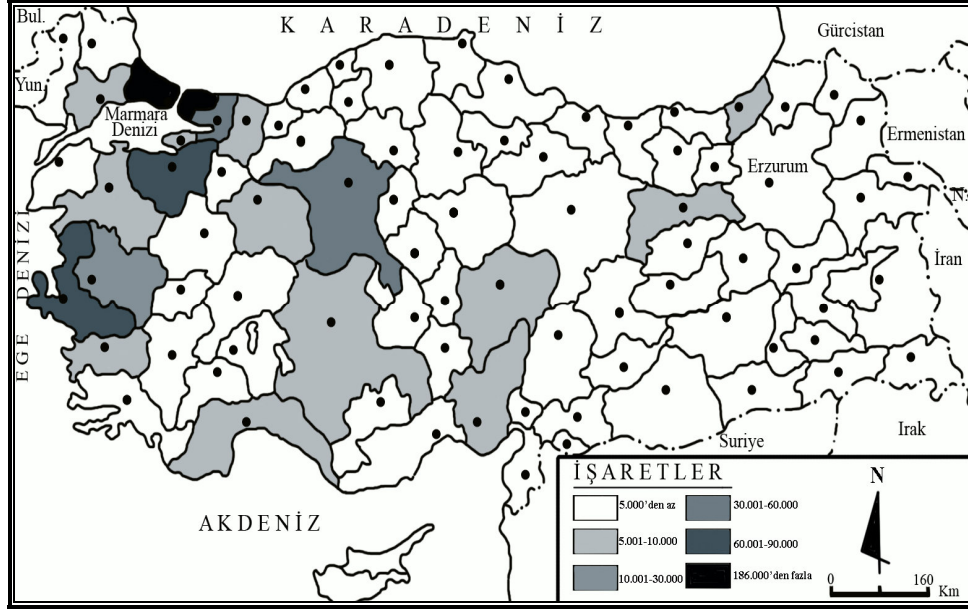
İç Göçler Açısından Erzurum İlinin Analizi

kadardır. Aynı dönem ilin toplam nüfusunun 937.389 kişi kadar olduğu düşünüldüğünde, il dışında yaşayan Erzurum doğumlu nüfusunun neredeyse il toplam nüfusunun % 65 kadarı olduğu görülmektedir (Tablo 3). Türkiye'nin her ilinde Erzurum doğumlu nüfusun bulunmasına rağmen doğal olarak bazı yerlerde aşırı bir yığılımdan bahsetmek mümkündür. Bu illerin başında ülkenin en önemli göç alan yeri konumundaki İstanbul gelmektedir. İstanbul'da yaşayan yaklaşık 186.677 kişilik Erzurum doğumlu nüfus, il dışında yaşayan Erzurum doğumlu nüfusun yaklaşık % 31'lik bölümünü oluşturmaktadır. Bu görünümü ile İstanbul, Erzurum ilinden göç alan iller içerisinde birinci sırada yer almaktadır. Erzurum doğumlu nüfusun 80.403 kişilik kısmının yaşadığı İzmir ise söz konusu sıralamada ikinci il durumundadır. İş imkânlarının yoğunlaştığı illerden bir diğeri olan Bursa ve başkent Ankara ile Kocaeli ve Manisa ise İzmir'i sırayla takip eden diğer illerdir. Tüm illerde Erzurum doğumlu nüfus yer almasına rağmen, sadece 6 ilde (İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Kocaeli ve Manisa) yaşayan nüfusun toplamı 443.009 kişi kadar olup, bu da il dışında yaşayan Erzurum doğumlu nüfusun % 73'üne tekabül etmektedir. Söz konusu orandan da anlaşılacağı üzere Erzurum'u çeşitli sebeplerle terk eden nüfusun belli başlı **bazı merkezlerde toplandığını** söylemek mümkündür (Şekil 2).

Tablo 3: Erzurum doğumlu nüfusun Türkiye genelindeki dağılışı (2000)

İller	Toplam	Erkek	Kadın
İstanbul	186.677	98.586	88.091
İzmir	80.403	41.219	39.184
Bursa	68.308	34.576	33.732
Ankara	57.267	29.490	27.777
Kocaeli	36.567	18.920	17.647
Manisa	13.787	6.999	6.788
Konya	9.757	4.971	4.786
Sakarya	8.571	4.641	3.930
Aydın	7.768	3.977	3.791
Antalya	7.641	4.155	3.486
Erzincan	7.099	3.912	3.187
Tekirdağ	6.960	3.815	3.145
Kayseri	6.886	3.500	3.386
Yalova	5.908	3.112	2.796
Eskişehir	5.611	2.823	2.788
Rize	5.590	3.206	2.384
Balıkesir	5.295	2.835	2.460
Adana	5.027	2.478	2.549
Toplam	525.122	273.215	251.907
Diğer	80.447	45.526	33.072
G. Toplam	605.569	318.741	284.979

Kaynak: D.İ.E. Nüfus Sayım İstatistikleri Bültenlerinden Hesaplanmıştır.

Şekil 2: Erzurum dışında yaşayan Erzurum doğumlu nüfusun illere göre dağılımı (2000)

VI. ERZURUM İLİNE GÖÇ EDEN NÜFUSUN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

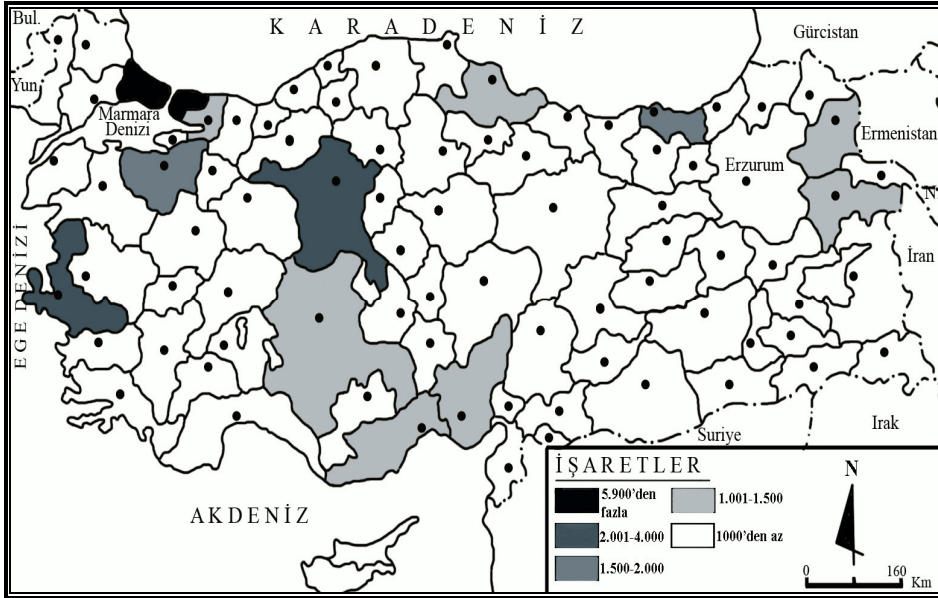
Göç yoluyla ile gelen nüfusa ilişkin son istatistikler 1995–2000 devresine aittir. Daimi ikametgâha göre belirlenen bu istatistiklere göre, söz konusu devrede Erzurum ilinin aldığı göç miktarı 50.809 kişi kadardır. Çok önemli yığılmalar göstermemekle birlikte ile göç eden nüfusun Türkiye'nin hemen her ilinden olduğu görülmektedir (Tablo 4). Söz konusu sıralama içinde İstanbul, 5901 kişi ile toplam miktarın % 11.6'sını oluşturmakta ve listenin birinci sırasında yer almaktadır. Şekil 3'ün incelenmesi ile de görüleceği üzere, Erzurum ili, Türkiye nüfus hareketlilikleri içinde özel yerleri olan İstanbul, İzmir, Ankara gibi aynı zamanda göç verdiği iller olan büyük kentlerin yanında, yakın çevresindeki illerden de bir miktar göç almaktadır. Bu aslında tarih boyunca devam eden ve genellikle Erzurum kentine yönelik olarak süregelen bir durum olup, yakın çevredeki il merkezlerinden farklı amaçlar doğrultusunda kente ve dolayısıyla il nüfusuna belli oranlarda her zaman bir katılım söz konusu olmaktadır.

İle göç eden nüfus içerisinde ilk sıralarda yer alan ve aynı zamanda ilden nüfus çeken Büyükşehirler göz ardı edilirse, 1995–2000 arasındaki dönemde ile nüfus gönderen yakın çevre illerinin ilin aldığı göçün % 3.5'ini gönderen Trabzon, % 2.5'ni gönderen Kars ve %2'sini sağlayan Ağrı olduğu görülmektedir (Tablo 4 ve Şekil 3).

Tablo 4: Erzurum İline Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000)

İlin Adı	Erkek	Kadın	Toplam	Oranı (%)
İstanbul	3.681	2.220	5.901	11.6
Ankara	2.163	1.623	3.786	7.5
İzmir	1.453	1.038	2.491	4.9
Bursa	1.006	778	1.784	3.6
Trabzon	952	793	1.745	3.5
Kocaeli	728	652	1.380	2.7
Adana	751	619	1.370	2.6
Kars	637	661	1.298	2.5
Konya	714	452	1.166	2.4
Samsun	622	512	1.134	2.2
Mersin	607	492	1.099	2.1
Ağrı	554	482	1.036	2
Toplam	13.868	10.322	24.190	47.6
Diğer İller	15.728	10.891	26.619	52.4
Gen.Toplam	29.596	21.213	50.809	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Şekil 3: Erzurum İline Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000)

VII. ERZURUM İLİNDEN GÖÇ EDEN NÜFUSUN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

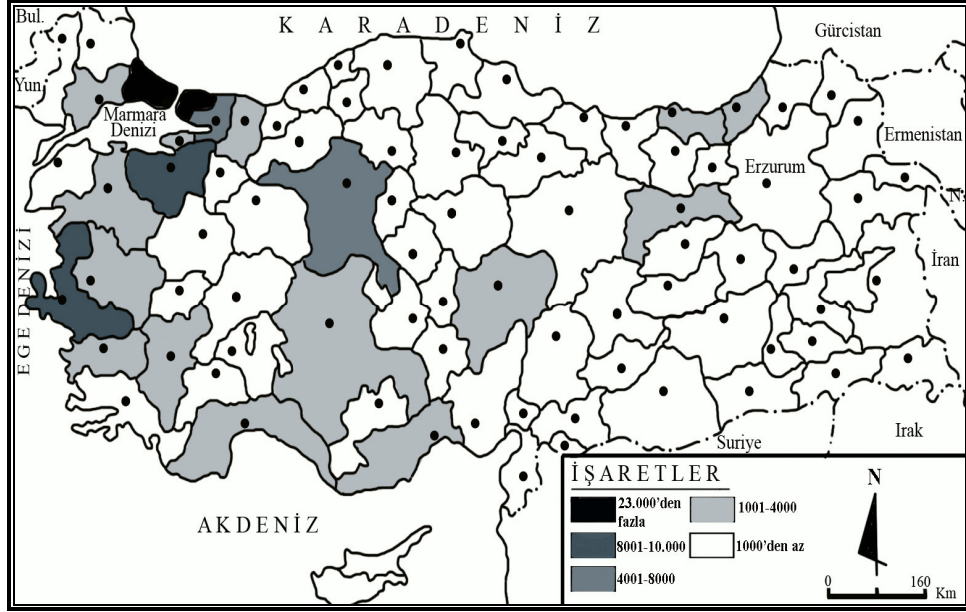
Daimi ikametgâh kriterine göre yapılan son göç istatistiklerine göre, 1995–2000 devresinde Erzurum ilinden göç ederek Türkiye'nin başka illerine yerleşen toplam nüfus miktarı 97.300 kişi kadardır. Aynı devrede ilin aldığı göç miktarına göre oldukça yüksek miktarda olan (yaklaşık 46.491 kişi kadar fazla) göç eden nüfusun Türkiye genelinde illere göre oldukça eşitsiz bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Erzurum ilinden göç eden nüfusun ülke genelindeki dağılışı incelendiğinde görüleceği gibi, ilden göç eden nüfusun belirli bazı merkezlerde toplandığı görülür (Şekil 4). 1995–2000 devresinde ilden göç eden 97.300 kişinin 54.156 kişilik büyük bölümü ya da yaklaşık %55.6'sının 5 ilde toplanması bu durumun bir ispatı niteliğindedir. Söz konusu sıralamada, İstanbul 23.281 kişi ile toplam göç eden nüfusun %24'lük bölümüne ev sahipliği yapmakta ve birinci sırada yer almaktadır. İstanbul'u, Bursa, İzmir, Ankara ve Kocaeli illeri izlemekte ve ülkenin önemli sanayi ve ticaret alanları olma ortak paydasında birleşen bu beş il, Erzurum ilinden göç eden nüfusun en fazla tercih ettiği iller olmaktadır. Göç eden nüfusun, bu beş metropol alanın dışında yakın çevredeki illere yerleştiği de görülmektedir. Bu iller arasında, aynı devrede 1579 kişinin göç ettiği Erzincan, 1385 kişinin göç ettiği Rize ve 1213 kişinin göç ettiği Trabzon'u saymak mümkündür.

Tablo 5: Erzurum İlimden Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000)

İlin Adı	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
İstanbul	13.220	10.061	23.281	24
Bursa	5.040	4.944	9.984	10.2
İzmir	4.654	4.369	9.023	9.3
Ankara	4.209	3.507	7.716	7.9
Kocaeli	2.201	1.951	4.152	4.2
Toplam	29.324	24.832	54.156	55.6
Diğer iller	25.645	17.499	43.144	44.4
Gen.Toplam	54.969	42.331	97.300	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Şekil 4: Erzurum İlinen Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000)

VIII. İLİN NET GÖÇ DURUMU

Bilindiği gibi net göç, belirli bir alanın aldığı göç ile verdiği göç arasındaki fark olup, alınan göç verilen göçten fazla ise net göç pozitif, verilen göç daha fazla ise de net göç negatif kabul edilmektedir. Net göç hızı ise, göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır (TÜİK,2005:4). Önceki iki bölümde yer alan değerlendirmeler ve bu tanımlamalar doğrultusunda, Erzurum ilinin aldığı ve verdiği göç miktarları arasındaki orana göre il genelinde göçün **negatif** karakter gösterdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 6'nın incelenmesi ile görüleceği üzere, ilde hem net göç miktarı ve hem de net göç hızı 1975–2000 devresinde sürekli eksi değerler göstermektedir. Bir başka deyişle Erzurum ili hem çevreden nüfus almakta hem de göçler yoluyla nüfus kaybetmektedir. Ancak göçlerle kaybettiği nüfus, nüfus kazanımından çok daha fazla olmakta bu sebeple de net göç miktarı sürekli eksi değerler göstermektedir. İlin aldığı göç miktarının 1975–1980 devresinde 30.624 kişi kadar, 1980–1985 devresinde 29.407 ve 1985–1990'da ise 34.250 kişi olduğu görülmüştür. Ancak 1995–2000 devresinde ilin aldığı göç miktarı 50.809 kişi kadar olmuştur. İlin verdiği göç ise, 1975–1980 devresinde 76.717 kişi ve takip eden devrede de buna yakın bir değer (1980–1985 devresi 78.152) göstermiştir. 1985–1990 devresinde ilin verdiği göç miktarı 122.548 kişi olup, 1995–2000 döneminde bu değer 97.300 kişi olarak tespit edilmiştir.

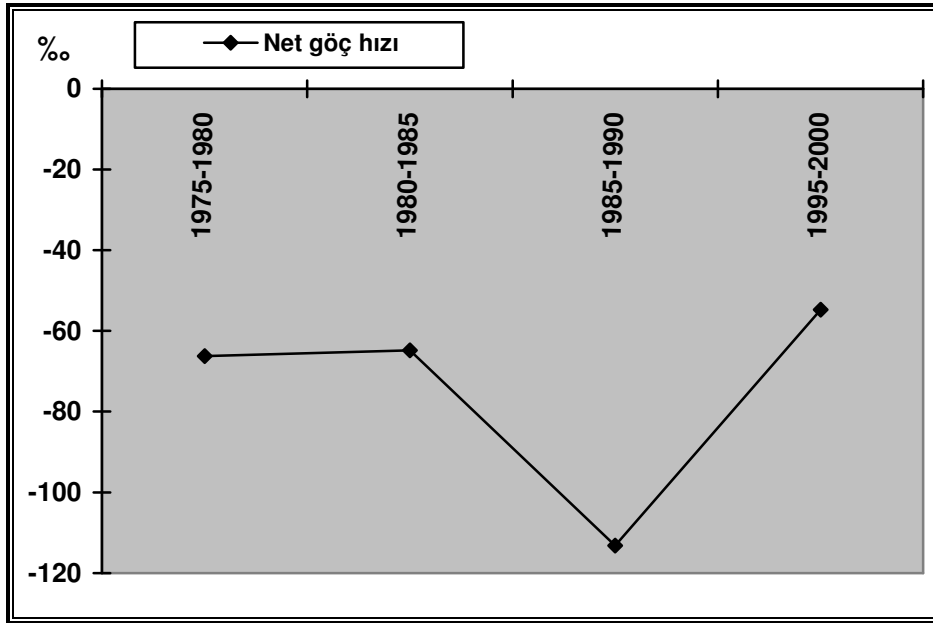
Tablo 6: Erzurum İlinin Yıllara Göre Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ve Hızları (1975–2000)

Yıllar	Aldığı Göç	Aldığı göç hızı (%)	Verdiği göç	Verdiği göç hızı (%)	Net göç	Net göç hızı (%)
1975–1980	30.624	45.59	76.717	106.88	-46.093	-66.3
1980–1985	29.407	40.42	78.152	100.67	-48.745	-64.8
1985–1990	34.250	46.53	122.548	148.66	-88.298	-113.2
1995–2000	50.809	61.55	97.300	111.59	-46.491	-54.8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Söz konusu devre olan 25 yıllık dönem içerisinde ilin verdiği göç miktarı sürekli olarak aldığı göç miktarının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum da ilde net göçün ve net göç hızının eksi değerler göstermesine sebep olmuştur. Şekil 5 ve Tablo 6'nın da incelenmesiyle anlaşılacağı üzere, ilde net göç ve net göç hızının tarihsel seyirinde bazı dalgalanmalar söz konusudur. Diğer üç devre nispeten birbirine yakın değerler göstermiş olsa da, ilde net göç değerlerinin negatif anlamda en çok arttığı, diğer bir deyişle ilin **verdiği göçün en yüksek değerlere ulaştığı dönem** 1985–1990 devresidir. Bu devrede ilin aldığı göç miktarı 34.250 kişi, verdiği göç miktarı ise 122.548 kişi kadardır. Bu dönemde ilin aldığı göç miktarı bir önceki beş yıllık döneme göre, sadece 4873 kişi kadar artarken, verdiği göç miktarı 44.396 kişi, yani neredeyse önceki dönemin % 57'si kadar bir artış göstermiştir. Alınan ve verilen göç arasındaki, verilen göç lehine görülen bu dengesiz artış dolayısıyla, ilin net göç miktarı -88.298'e, net göç hızı ise % 113.2'ye ulaşmıştır. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere 1985–1990 devresi Erzurum ilinde net göçün en fazla negatif değerler gösterdiği devre olarak dikkat çekmektedir. Bu devrede ilden göç eden nüfusun büyük bölümünün ise, Ege Bölgesi'ne ve özellikle de İzmir, Manisa gibi illere yerleştiği tahmin edilmektedir. Zaten, Işık tarafından yapılan bir araştırmada da, 1985–1990 döneminde İzmir'e yönelik göçlerde, Doğu Anadolu Bölgesi illeri ve özellikle de Erzurum, Kars gibi İzmir'e çok uzak illerden gelenlerin önemli derecede artmasıyla bu illerin tabloda ilk sıralara yerleştiği belirtilmiştir (1999:398). Ülke ekonomisindeki görünüm ve iş bulup daha iyi yaşam standartlarına sahip olma gibi sebeplerle ülkede istihdam olanaklarının daha iyi olduğu yerlere doğru ilerleyen ve onlarca etmenin kontrolünde gelişen bu göçlerin genel olarak ekonomik kaygılarla şekillendiğini söylemek mümkündür. Net göç hızı açısından diğer iller içinde 68. sırada yer almış olsa da, 1995–2000 devresinde, 1985–1990 dönemine göre, ilin aldığı göç miktarının 16.559 kişi kadar arttığı, verdiği göçün ise 25.248 kişi kadar azaldığı görülmektedir. İlde net göçün -88.298 kişiden -46.491'ye gerilemesinden de anlaşılacağı üzere, 1995–2000 devresinde, **önceki dönemlere göre** net göç değerlerinde

pozitif bir eğilim görülmüştür. Söz konusu pozitif eğilimin 2000 yılı sonrasında da devam ettiğini söylemek mümkündür. Gerek yapılan ekonomik yatırımların önceki dönemlere göre artmasının ve gerekse İstanbul, İzmir, Bursa gibi ilden göç alan yerlerde iş imkânlarının azalması hayat şartlarının zorlaşmasının (göçler sebebiyle nüfus taşıma kapasitelerinin zorlanması sonucunda) göçün frenlenmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Palandöken kış turizm merkezinin söz konusu dönemde önemli bir istihdam alanı haline gelmesi ve sağlık, eğitim gibi sektörler için hizmet yatırımlarının çoğalmasının bu dönemde de ilin çekiciliklerini arttırmış olduğu ve buna bağlı olarak net göç değerlerindeki pozitif eğilimin devam ettiği tahmin edilmektedir.

Şekil 5: Erzurum İlinin Net Göç Hızı Eğrisi (1975–2000).

IX. GÖÇE KATILAN NÜFUSUN DEMOGRAFİK YAPISI

Göç olayına katılan nüfusun miktarı ve mekânsal dağılışı kadar, göç etme sebepleri, yaş aralıkları açısından durumu, eğitim seviyeleri gibi özellikleri de çok yönlü bir süreç olan göç ve demografik niteliklerini doğru anlamlandırma açısından önem taşımaktadır. Göç sürecine dahil olan nüfusu göç etme sebepleri açısından incelediğimizde gerçekten şaşırtıcı sonuçlara rastlamak mümkündür (Tablo 7). Erzurum iline göç eden nüfusun göç etme sebeplerine göre dağılışı içerisinde en yüksek paya sahip olan sebep,

eğitim olup (15.975 kişi) bu sebebi tayin/atama (10.481 kişi) izlemekte, üçüncü sırada ise 9.586 kişi ile hane halkından birine bağlı göç yer almaktadır.

Tablo 7:Erzurum iline göç eden ve ilden göç eden nüfusun göç etme sebeplerine göre dağılışı(2000)

Göç etme sebepleri	İle göç eden nüfusun göç sebeplerine göre dağılışı			İlden göç eden nüfusun göç sebeplerine göre dağılışı		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Göç etme nedenleri						
İş bulma/arama	2576	397	2.973	17.307	3.370	20.677
Tayin/Atama	7336	3145	10.481	10.501	4.892	15.393
Hane halkın.bir.bağ.göç	3521	6065	9.586	11.956	19.486	31.442
Eğitim	9624	6351	15.975	5.556	2.082	7.638
Evlilik	151	2280	2.431	191	7.361	7.552
Deprem	735	741	1.476	77	83	160
Güvenlik	141	39	180	359	204	563
Diğer	4871	1742	6.613	8.297	4.376	12.673
Bilinmeyen	641	453	1.094	725	477	1.202
Toplam	29.596	21.213	50.809	54.969	42.331	97.300

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

Görüldüğü üzere, eğitim, tayin ve bunlara bağlı biçimde ortaya çıktığı düşünülen, hane halkından birine bağlı olarak göç edenlerin toplamı yaklaşık 36.042 kişi kadar olmaktadır. Aynı devrede ile göç eden nüfusun toplamının 50.809 kişi olduğu düşünüldüğünde söz konusu üç sebeple ile gelenlerin, toplam değerini yaklaşık %71'ini oluşturduğu görülmektedir. Bu yüksek oranı, aynı zamanda Erzurum kentinin bir hizmet kenti niteliği taşıması ve Atatürk Üniversitesi ile resmi kurumların varlığının bir sonucu olarak da görmek mümkündür.

Göç yolu ile ilden ayrılan nüfusun, göç etme sebepleri incelendiğinde ise farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır (Tablo 7). Erzurum ilinde 1995–2000 devresinde göç eden 97.300 kişinin 20.677 kişilik kısmının, diğer bir deyişle yaklaşık %22'lik bölümünün, temel göç sebebinin iş arama/bulma oluşu bu farklılaşmaların ilkidir. İlden göç eden nüfus içinde yaklaşık 15.393 kişi tayin/atama yoluyla ilden ayrılmaktadır. İlden göç eden toplam nüfusun yaklaşık %16'sını oluşturan bu grubun dışında 31.442 kişiyi ilgilendiren göç nedeni ise hane halkından birine dayalı göçtür. Göç eden nüfus içinde en büyük grubu oluşturan ve ilden göç edenlerin yaklaşık %32.3'ünü meydana getiren bu grubun, az önce söz konusu edilen iki gruba yakın ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bir başka deyişle ilden iş arayıp bulma ve tayin ya da atama yoluyla ayrılan nüfusun ailelerinin söz konusu 31.442 kişinin büyük bölümünü oluşturduğu zannedilmektedir.

İlden göç eden nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımının incelenmesi de bu sonucu doğrulayıcı nitelikte olacaktır (Tablo 8). Gerçekten de, göç eden nüfusun çalışma çağındaki bölümünün, diğer bir deyişle 15–64 yaş arasındaki kısmının 76.552 kişiden

oluşması ve bu grubun toplam göç eden nüfusun yaklaşık olarak %79'unu oluşturmasını önemli bir gösterge olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca, söz konusu grubun içerisinde 15-30 yaş arasındaki nüfusun 50.242 kişi kadar olması, başka bir ifadeyle yaklaşık %52'lik büyük bir bölümünün en verimli çalışma döneminde bulunması da diğer bir önemli özellik olarak düşünülebilir. Söz konusu edilen 97.300 kişinin yaklaşık 54.969 kişilik bölümünü erkek nüfus, 42.331 kişilik bölümü ise kadın nüfustan oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle göç eden nüfus içinde erkek nüfus % 56.4'lük çoğunluğu, kadın nüfus ise % 43.6'lık azınlığı oluşturmaktadır.

Tablo 8: Erzurum İlinde Göçe Katılan Nüfusun Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı (2000)

Yaş aralıkları	İle göç eden nüfus			İlden göç eden nüfus		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
5-9*	1773	1689	3462	5066	4644	9710
10-14	1248	1169	2417	5033	3973	9006
15-19	4468	4257	8725	8160	5587	13.747
20-24	10357	6182	16539	10.936	8.378	19.314
25-29	4736	3099	7835	10.162	7.019	17.181
30-34	2737	1591	4328	5.327	3.818	9.145
35-39	1590	960	2550	3.747	2.658	6.405
40-44	827	626	1453	2.122	1.539	3.661
45-49	596	440	1036	1.424	1.276	2.700
50-54	406	295	701	1.009	927	1936
55-59	284	256	540	648	694	1.342
60-64	215	222	437	500	621	1.121
65-69	173	178	351	348	441	789
70-74	89	132	221	219	375	594
75-79	55	63	118	144	212	356
80-84	20	27	47	50	84	134
85+	12	25	37	49	75	124
Bilinmeyen	10	2	12	25	10	35
Toplam	29.596	21.213	50.809	54.969	42.331	97.300

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

İle göç yoluyla gelen nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı da benzer sonuçlar göstermektedir. İle göç edenlerin büyük kısmının tayin/atama yoluyla ya da eğitim amacıyla gelmiş olması genç yaştaki nüfusun fazlalığı sonucunu doğurmuştur. Tablo 8'in incelenmesiyle de görüleceği gibi ile göç eden nüfusun 33.099 kişiden oluşan % 65'lik bölümü 15-30 yaş diliminde, 43.544 kişilik yani yaklaşık % 86'lık bölümü ise 15-64 yaş arasındaki aktif nüfustan oluşturmaktadır. Göçün doğal bir sonucu olarak, ilden göç eden

* 5 yaş altındaki nüfus, göç istatistiklerinde göz ardı edilmektedir.

nüfusta olduğu gibi göç yoluyla ile gelenler içinde de erkek nüfusun fazlalığı dikkat çekmektedir.

Eğitim durumu ise göçe katılan nüfusun bir diğer sosyal göstergesidir. Erzurum iline göç eden ve ilden göç eden nüfusun eğitim durumlarını karşılaştırdığımızda önemli farklılaşmalar olduğunu görmek mümkündür (Tablo 9). İlkokul, lise ve üniversite mezunu sayılarını karşılaştırdığımızda bu farklılaşma daha da belirgin hale gelecektir. İlden göç eden nüfus içinde eğitim durumu açısından en kalabalık grubu 31.205 kişi ile ilkokul mezunları oluştururken, göç yoluyla ile gelenler içinde bu grup sadece 8.515 kişiden oluşmaktadır. Göç yoluyla ile gelenlerin en kalabalık grubunu ise 22.780 kişi ile lise ve dengi okul mezunları oluştururken bu oran ilden göç edenler arasında 16.921 kişi kadardır. Yine ilden göç eden nüfusun 29.821 kişilik bölümünün okuma yazma bilmemesi ya da herhangi bir okul bitirmemiş olmasına rağmen ile göç yoluyla gelenlerin sadece 7602 kişilik bölümü aynı durumdadır. Sonuç olarak ile göç eden nüfus içinde eğitim düzeyi açısından en kalabalık grubu lise mezunlarının oluşturmasını Atatürk Üniversitesinin varlığı ve resmi kurumlarda çalışan memurların atamaları ile açıklamak mümkündür. İlden göç eden nüfus içerisinde en yüksek paya sahip olanların ilkokul mezunları ile okuma yazma bilmeyen ya da herhangi bir okul bitirmeyenlerden oluşması durumunu ise ilden göç eden nüfusun çoğunluğunun kırsal kökenli, eğitim seviyesi düşük, mesleki donanımları az olan ve iş arayan nüfus ile onların ailelerinden oluştuğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Tablo 9: Göçe Katılan Nüfusun Eğitim Durumu (2000).

Eğitim durumu	Göç eden nüfus			Göç yoluyla gelen nüfus		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma yazma bilmeyen	1.996	6.351	12.884	617	1531	2148
Bir okul bitirmeyen	8.871	8.066	16.937	2774	2680	5454
İlkokul	15.926	15.279	31.205	4341	4174	8.515
İlköğretim	1.510	749	2.259	419	340	759
Ortaokul	4.566	1.948	6.514	1708	915	2623
Lise*	12.384	4.537	16.921	14.105	8675	22.780
Üniversite	8.667	4.575	13.242	5193	2350	7543

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistiklerinden Derlenmiştir.

X. SONUÇ VE ÖNERİLER

Erzurum ili, tarih boyunca çevresine göre merkezi olma özelliğini korumuş, farklı pek çok medeniyetin hâkimiyetinde kalmış ve çok çeşitli nüfus hareketliliklerine sahne olmuştur. Farklı yönetimler altında ortak olarak her zaman önemli bir idari merkez olma

* Lise dengi meslek okulları da bu haneye eklenmiştir.

statüsüne sahip olan Erzurum, konumunun da sağladığı avantajla tarih boyunca bu önemini korumuştur. Ancak zaman içinde değişen dengelerle birlikte İlin, Türkiye’de 1950’lerden sonra yoğun olarak yaşanan göç sürecinden birinci derecede etkilenmesi söz konusu olmuştur.

Metin içerisinde etraflıca irdelendiği üzere, 1975’ten bu yana ilde net göç devamlı eksi değerler göstermekte, diğer bir deyişle ilden göç eden nüfus miktarları Erzurum iline göç edip yerleşen nüfusun üzerinde değerler göstermektedir. Söz konusu devre içerisinde net göç hızının en negatif olduğu dönem ‰–113.2 net göç hızı ile 1985–1990 devresidir. 1995–2000 devresinde de ilde net göç hızı eksi değerler göstermesine rağmen oran 1985–1990 devresinin neredeyse yarısı kadar azalmıştır (‰–54.8). Söz konusu yükselişin 2000 yılından sonrada devam ettiği düşünülmektedir. Ekonomik iyileşmeler ve yatırımlar ile ilişkilendirilebilecek olan bu durumun devamı için yatırımlarda süreklilik sağlanması ve mevcut ekonomik görünümün daha da iyileştirilmesi gerekmektedir. Son göç istatistiklerine göre, hane halkına bağlı göçler hariç tutulduğunda ilden göç edenler içinde en büyük grubu iş aramak için göç edenler oluştururken ile göç yolu ile gelenlerin içindeki en büyük grup ise atama ve eğitim sebebiyle gelenlerden oluşmaktadır. İlde ekonomik sebeplerle ilişkilendirilebilecek olan göç süreci henüz devam etmektedir. Söz konusu bu süreci değiştirebilmek için alınabilecek önlemlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

•İl genelinde yapılacak ekonomik yatırımlarla¹⁰ yeni iş imkânları oluşturulması söz konusu göç sürecini hafifletecektir. Bu tabloyu oluşturabilmek için de, az sayıda hali hazırdaki sanayi tesisinin geliştirilmesinin yanı sıra mevcut ürün yelpazesinin hammadde olarak kullanılabilmesi çeşitli sanayi tesislerinin kurulması ve hükümetlerce yörede sanayi için **özel teşvikler** oluşturulması gerekmektedir. Göç eden nüfusla birlikte nüfusun bilgi, tecrübe, sermaye ve girişimcilik gibi sosyal-kültürel ve ekonomik özellikleri de ilden ayrılmaktadır. Bu sebeple ilde özellikle yeni iş alanlarına yönelme anlayışı ve kültürel gelişme gibi konularda yavaş bir ilerleme süreci yaşanmaktadır. Atatürk Üniversitesi gibi 1957 yılında kurulmuş köklü bir eğitim kurumuna rağmen bu konuda önemli bir gelişme maalesef gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi’ne uygulanacak kalkınma plânları hazırlanırken nüfusun bu özelliklerinin de dikkate alınması gerekir.

•2011 Kış oyunlarının şehre ve çevresine getireceği ekonomik katkılar bilinmektedir. Ancak alınacak önlemler yardımıyla kurulan sportif altyapının sonraki yıllarda da kış sporları ve kış turizmi için kullanılması sağlanmalı ve böylece Palandöken’deki turizm aktivitesi artırılarak yaygınlaştırılmalı ve bu yolla istihdam kapasitesi yükseltilmelidir.

•Kırsal alanda gelişim için, özellikle 57. hükümet döneminde başlatılan ve daha sonraki hükümetler tarafından arttırılan doğrudan destekleme yerine ürüne ve performansa dayalı bir destekleme modelinin uygulanmasının kırsal alanlardaki ekonominin canlandırılmasına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Kırsal potansiyele uygun formüllerin hayata geçirilmesinin ekonomik getirileri arttıracığı şüphesizdir.

•Geliştirilebilecek projelerle ildeki termal turizm potansiyelinin tekrar düzenlenmesi önemli ölçüde bir istihdam oluşturabilecektir. Ilıca, Pasinler ve il genelindeki kaplıcaların gerek tesis kapasitelerinin ve niteliklerinin arttırılması ve gerekse tanıtımlarla geniş bir çekim gücüne sahip olmalarını sağlayabilecek projelerle yeni ekonomik açılımlar ortaya çıkarmak mümkün olabilecektir.

•Sağlık ve eğitim alanındaki kaliteli yatırımların¹¹ artarak devamının ilin çekiciliklerini arttırması açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu tip yatırımlar, hem ildeki nüfusun tutulmasına yardımcı olacak ve hem de ilin bölgesel merkez olma misyonuna yardımcı olacaktır.

•Bir türlü hayata geçirilemeyen Doğu Anadolu Projesinin aktif hale getirilmesi ilin bölgesel önemini arttıracak ve gelişmesi beklenen yeni fonksiyonlarla ekonomik yelpazeyi genişletecektir. Bunlar ve alınabilecek benzer tedbirler ile Erzurum ilini **bölgesel bir çekim merkezi** haline getirmek beraberinde pek çok sorunun çözümünü de getirecektir. İle bu tarihi misyonunu yeniden kazandırmak suretiyle sadece Erzurum'dan değil Ağrı'dan, Kars'tan, Iğdır'dan, Ardahan'dan ve yakın çevreden ülkenin batı yarısına doğru ilerleyen göç süreci yavaşlatılabilecek ve böylece hızlı göçün metropollerde oluşturduğu inanılmaz tahribat bir nebze olsun önlenebilecektir.

•İlin geniş yüzölçümü ve süregelen nüfus hareketlilikleri nedeniyle göç süreciyle ilgili olarak birden fazla spesifik çalışma yapılması şarttır. Göçe kaynaklık eden yerlerin yanı sıra göç eden nüfusun İstanbul, İzmir, Bursa ve Manisa gibi yerlerdeki mekânsal dağılımları, sosyo-ekonomik düzeyleri, gidilen yere entegre süreçleri gibi pek çok sorunun, ancak birden çok spesifik çalışma ile ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmaların, göçe kaynaklık eden yerler dikkate alınırsa ilçeler bazında, eğer göç edilen yerler dikkate alınırsa iller bazında yapılmasının, ayrıntıya inilerek dikkate değer sonuçlara ulaşılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, kısa sürede tamamlanacağı ifade edilen **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin** faaliyete geçirilmesi ve işlevsellik kazanması ile pek çok istatistik sorunun çözümlenmesinin yanı sıra göç çalışmalarının daha güncel rakamlarla ortaya konulabileceği beklenmektedir.

Sonuç olarak, ilde göçü tamamen bitirerek nüfusun stabil olmasını sağlamanın imkânsız olduğu bilinmelidir. Zaten nüfusun sürekli olarak doğduğu yerde kalmasını

beklemek her şeyden önce insanın doğasına ters düşecek bir beklentidir. Her zaman il göç alacak ve bunun karşılığında göç vermeye devam edecektir. Ancak yukarıda söz edilen önlemler ve benzer tedbirlerin alınmasının ili bölgesel çekim merkezi haline getireceği ve bu yolla göç sürecinin bir dengeye ulaşacağı beklenmektedir.

NOTLAR

¹ Uluslararası göç ile ortaya çıkan sorunlar ve beklentiler ile ilgili olarak yakın zamanlarda yayımlanan bir araştırma, göç eden nüfusun mekânsal dağılımı kadar, kimlik kavramına yaptığı vurgu ve toplumsal entegrasyon hakkındaki çıkarımları açısından dikkat çekicidir.

Kaya,İ.,2007, Müslüman Amerikalılar - Göç, Kimlik ve Entegrasyon - Dipnot yayınları, Ankara.

Aynı araştırmacının benzer konuda bir diğer araştırması için bakınız:

Kaya,İ.,2005, *Identity and Space: The Case of Turkish Americans*, The Geographical Review; 95 (3), pp: 425-440.

² Benzer bir göçmen yasası 2007 yılı içinde Almanya'da Merkel hükümeti tarafından yürürlüğe konulmak istenmektedir. Almanya'daki Türklere yönelik çeşitli kısıtlamalar içerdiği yönünde fikir yürütülen söz konusu yasa konusunda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Alman hükümeti ile temas kurduğu ülke basınına yansıyan gelişmelerden olmuştur.

³ Bu konuda önemli bir araştırma için bakınız:

Sevgi,C.,1988, Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular, Kuvvet Matbaacılık, İzmir.

⁴ Örneğin, İzmir'de Kemalpaşa ve Bayraklı gibi yerleşmeler Erzurumlu nüfusun yoğun olduğu yerler olarak bilinmektedir. Yine benzer bir durumun Trabzon'da da yaşandığını belirten Doğanay, bir çalışmasında Erzurum ve Gümüşhane'den Trabzon'a göç eden nüfusun önemli bir bölümünün 1 ve 2 numaralı Çömlekçi mahallelerine yerleştiklerini belirtmiştir (1986:293). Daha çok hemşerilik bağları ve gurbette bir arada olma psikolojisi ile ilişkilendirilebilecek olan bu duruma göç alan hemen her yerde rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında aslında bu durumu göçün doğal sonucu olarak da nitelemek mümkündür.

⁵ Göç eden nüfusun çeşitli iş kollarıyla bütünleşmesine en güzel örneklerden birisi de Hemşinliler ile pastacılık arasındaki ilişkidir. Bilindiği gibi, tarihi Birinci Dünya savaşından öncelere dayanan göçler yolu ile Hemşin'den göç eden Hemşinliler Rusya'da öğrendikleri pastacılık mesleği ile özdeşleşmiş durumdadırlar. Bu konu hakkında yakın zamanda yayımlanan bir çalışma oldukça ilginç ayrıntılara ulaşılması açısından önemlidir. Bakınız:

Biryol,U.,2007, Gurbet Pastası-Hemşinliler, Göç ve Pastacılık-, İletişim Yayınları, İstanbul.

Hemşinliler ile pastacılık arasındaki bu ilişkinin bir benzerini İspirlilerde de gözlemlemek mümkündür. Gerçekten de, yoğun göç veren bir ilçe olan İspirden göç eden nüfusun büyük bölümünün gittikleri yerlerde **fırıncılık** mesleği ile oldukça fazla ilgilendiği bilinmektedir. Sadece bu ilişkinin, yani İspirliler ile fırıncılık arasındaki ilişki ve göç sürecinin bu ilişkideki nedenselliğinin dahi tek başına bir araştırma konusu olarak ele alınması mümkündür. İspir ilçesindeki nüfus hareketlilikleri için bakınız:

Köse,A.,1991, İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

⁶ Gerçekten de göç olayının farklı pek çok yerde izlerine rastlamak mümkündür. Bu konuda Anonim bir Erzurum Türküsünün sözleri, göç olayının izlerine sözlü halk edebiyatı ürünlerinde de rastlanması açısından oldukça manidardır.

“Göç göç oldu göçler yola düzüldü,

Uyku geldi ela gözler süzüldü,

O zamanda elim yardım üzüldü,

Aşam nerden aşar yolu yaylanın...” (Anonim Erzurum Türküsü)

⁷ Pek çok örneği olmasına rağmen şu eserleri *göç edebiyatı* açısından örneklemek mümkündür.

Adalet Ağaoğlu, Fikrimin ince gülü, Yapı kredi yayınları,

Fakir Baykurt, Koca Ren, Adam yayıncılık,

Fakir Baykurt, Yüksek Fırınlar, Adam yayıncılık,

Fakir Baykurt, Yarım Ekmek, Literatür yayıncılık,

Gerek Baykurt'un *Duisburg üçlemesi* adı verilen bu üç kitabı ve gerekse Ağaoğlu'nun Fikrimin İnce Gülü adlı kitapları, yurtdışına giden Türklerin hikâyelerinin, bir diğer deyişle uluslararası göçün toplumsal sonuçlarının edebi yöntemlerle ortaya konduğu, farklı karakterler ve farklı yaşamlarla romanlaştırıldığı eserlerdir.

⁸ Toplam yüzölçümü konusunda farklı rakamlarla karşılaşmak mümkündür (25.066 km², 25.133 km², 25.323 km² bunlardan sadece bir kaçıdır). Bu sebeple burada yaklaşık olarak 25.000 km² ifadesi tercih edilmiştir.

⁹ 2000 yılı Devlet İstatistik Kurumu nüfus sayım sonuçları bültenine göre.

¹⁰ Bu tip yatırımlara örnek olması açısından Redevco şirketinin 2007 yılında başlattığı yatırım önemlidir. Uluslar arası bir ticari gayrimenkul şirketi olan Redevco şirketinin 45 milyon Euro değerindeki yatırım için Erzurum'u seçmesi haberi ulusal medyada ekonomi sayfalarında kendine yer bulmuştur. Şirketin Erzurum'u seçmesindeki sebepler arasında nüfus yapısı ve bölgesel merkez olma özelliği de sıralanmıştır (Konuyla ilgili olarak 18.04.2007 tarihli Hürriyet gazetesi ekonomi sayfalarına bakılabilir).

¹¹ 2007 yılında yapımına devam edilen Bölge İhtisas Hastanesi ve Bilkent'e ait Özel Bilkent Erzurum Lisesi gibi örneklerin çoğaltılması bu konuda oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akbulut,U.,2002**, *Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı*, Yeni Türkiye, Sayı:44, sayfa: 140-156, Ankara.
- Aydın,D.,1970**, *Erzurum şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, s:101-115, Erzurum.
- Aydın,D.,1998**, Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı-Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi - Sayı: 151, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Baykara,T.,1992**, *XIX. Yüzyılda Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri*, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar, s: 113-124, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Cahen,C.,2000**, Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev: Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- DİE,2002**, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası (Erzurum), Ankara.
- Doğanay,H.,1986**, *Trabzon'da Nüfus Hareketleri ve Göçler*, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı:15, s: 281-304, Erzurum.
- Doğanay,H.,1991**, Demografya (Nüfus Bilimi), Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum.
- Doğanay,H.,1991**, *Türkiye'de İç Göçler ve Başlıca Sonuçları*, A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, s: 133-150, Erzurum.
- Doğanay,H.,Güner,İ.,Yazıcı,H.,1999**, *Erzurum İlinin Coğrafi Özellikleri*, Cumhuriyetin 75.Yılında Erzurum, Erzurum Valiliği Yayını, s. 85-134.
- Garipağaoğlu,N.,1999**, *Türkiye'de Göç Eden Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı*, Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 34, s: 63-71, İstanbul.
- Gök,Y.,2006**, *Horasan İlçesinde Nüfus Hareketleri*, Doğu Coğrafya Dergisi, sayı:16, s:113-141, Erzurum.
- Gümüşçü,O.,2004**, *Internal migrations in sixteenth century Anatolia*, Journal of Historical Geography, Vol:30, Is:2, pp:231-248.
- Gündüz,M.,vd.,2005**, Nüfus Sorunu, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Işık,Ş.,1999**, *İzmir'e Yönelik Göçlerin Coğrafi Boyutları*, Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 34, s: 383-405, İstanbul.
- İnalçık,H.,1977**, Erzurum maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt: IV, s: 353-357, Ankara.

-
- Karal,E.Z.,1997**, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, T.C. Başbakanlık DİE., II. Baskı, Ankara.
- Karpat,H.K.,2003a**, Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, (Çev: Abdulkerim Sönmez), İmge Kitabevi, Ankara.
- Karpat,H.K.,2003b**, Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No:133, İstanbul.
- Kaya,E.,1993**, I.Dünya Savaşında Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Kırzioğlu,F.M.,1998**, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590), 2.Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII.Dizi, Ankara.
- Koca,H.,2005**, Kuruluşu-Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Yönünden Dört Yol Şehri, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Konukçu,E.,1992**, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara.
- Küçük,C.,1977**, *Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu*, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı:7-8, s:185-225, İstanbul.
- Küçük,C.,1995**, Erzurum maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt: XI, s: 321-329, Ankara.
- Miroğlu,İ.,1990**, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mutluer, M.,2003**, Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özger,Y.,2006**, *Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/1835 tarihli nüfusa yoklama defterine göre)*, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı:29, s: 239-266, Erzurum.
- Özgür,E.M.,1995**, *Türkiye'deki İç Göçlerde Ankara İlinin Yeri*, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 4, s: 63-76, Ankara.
- Pamuk,B.,2006**, XVII.Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Araştırma-İnceleme Dizisi:123, İstanbul.
- Tekeli,İ.,Erder,L.,1978**, Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-26, Ankara.
- Turan,O.,1997**, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Boğaziçi Yayınları, Yayın no: 175, 4.baskı, İstanbul.

-
- TÜİK,2005**, 2000 Genel Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 2976, Ankara.
- Tümertekin,E.,1968**, Türkiye’de İç Göçler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1371, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, Yayın No:54, Taş Matbaası, İstanbul.
- Tümertekin,E.,1977**, *Türkiye’de İç Göçler Üzerine*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, s: 29-43, İstanbul.
- Türkdoğan,O.,2007**, *Kimlik-Göç-Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları sayı: 245, s: 27-35, İstanbul.
- Unat-Abadan,N.,Keleş,R.,vd.,1977**, Göç ve Gelişme –Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme- Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Unat-Abadan,N.,2002**, Bitmeyen Göç-Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa-, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No:30, Göç çalışmaları, No:1, İstanbul.
- Yazıcı,H.,Demirel,M.,2006**, “93 Harbi”(1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)’nden sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 29, s: 267-278, Erzurum.
- Yılmaz,C.,1992**, *Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan İşçilerimizin Türkiye’deki Hızlı Şehirleşme Hareketine Etkileri*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 7, s: 285-310, Samsun.